

Õigus ja keel

Heili Sepp

Õiguskantsleri nõunik

Juhtusin jõulude eel arutlema kolleegiga teemal, kas asutuse poolt lastele mõeldud kingipakkidesse peaks panema magusat. Teadupoolest on selles küsimuses vanemate hulgas eri arvamusi. Märkisin veendunult: „Idealis peaks lapsevanem saama sekkuda paki avamisel enne, kui laps hakkab teostama oma söömisõigust.“ Mu vestluspartner pahvatas hüsteeriliselt naerma. Loomulikult mõistsin kohe, et see oli hirmus lause. Ja ometi saime mõlemad sellest aru. Ma ei ole päris kindel, kas n-ö tavaline inimene oleks saanud, aga üsna tõenäoline, et ta oleks vähem naernud kui mu kolleeg. Eks juristid räägivadki imelikult, oleks ta ehk mõelnud.

Kindlasti võikski normidest rääkides keskenduda kurtmisele keeruliste konstruktsioonide ja bürokraatliku sõnavara üle. Saaks öelda, et õigus ja selle keel pole justkui piisavalt eluline, elus, vaid on sellest kaugel. Saaks öelda ka seda, et juristide armastus keeruliste sõnade vastu on märk elitarismist – paremini või halvemini varjatud soovist pidada oma vabamüürlikud saladused üksnes nende teada, kes salamärke tunnevad. Ja ongi raske vastu vaielda häältele, mis nõuavad, et ideaalne seadustekst võiks olla inimlikult lihtsalt sõnastatud. Inimlikumalt, kui see praegu sageli on.

Eriti eredalt tuleb seaduse keele ja elu keele kontrast esile kohtusaalis.

Kriminaalasja kohtulik arutamine algab sellega, et avaldatakse süüdistus ja küsitakse inimeselt kaks küsimust: kas ta saab süüdistusest aru ja kas ta tunnistab end süüdi. Olen süüdistaja rollis olles kogenud, et enamasti vastatakse esimesele küsimusele jaatavalt. Seda tehakse kiiresti, peaaegu automaatselt, et siis kohe lisada: „Aga süüdi tunnistan vaid osaliselt.“ Kui paluda selgitada, milles ta end konkreetset süüdi tunnistas või ei tunnista, siis selgub, et tegelikult ei olnud ta ikkagi päris täpselt aru saanud, milles teda süüdistatakse.

Seadus näeb ette, et süüdistuses tuleb esitada kuriteo asjaolud ja selle kvalifikatsioon karistus-seadustiku vastava paragrahvi, lõike ja punkti täpsusega. Tegelikult tähendab see, et inimene peab saama teada, kuidas tema hukkamõistetav tegu näeb välja kahes keeles – inimeste ja juristide omas. See kõlab umbes nii: *X-le on esitatud süüdistus selles, et tema, tegutsedes ühises grupis koos A, B ja C-ga, hõivas võõra vallasasja selle ebaseadusliku omastamise eesmärgil, st varastas ajavahemikus ...* jne. Just see juriidiline osa on see, millest inimesed tegelikult aru ei saa. Isegi *tegutsedes ühises grupis koos* tundub olevat jabur. Kui koos, siis koos. Ja *võõras vallasasi? Omastamise eesmärk?* Lisaks veel *ebaseaduslik, hõivas ...* No mis asja?

Nõnda olin noore prokurörina asjades, kus kohtu all olid n-ö lihtsad inimesed, sageli üsna skeptiline, kui süüdistatav vastas esimesele küsimusele jaatavalt. Küsisin endalt nii mõnigi kord, missugune psühholoogiline mehhanism see küll on, mis sunnib inimest sellises olukorras nii varmalt nõustuma. On see enesekindlus? On see hirm näida rumal? Või on see hoopis seisund, kus inimene ise ei saa aru, millest ta aru ei saa? Millegipärast meenus lapsepõlves loetud H. G. Wellsi ulmeromaan „Inimjumalad“, milles kirjaniku kaasaegsed sattusid 3000 aasta kaugusesse tulevikku. Kui minevikuinimene ühel hetkel imestas, kuidas ta tulevikuinimeste jutust aru sai, arvestades, et keel oli vahepeal kõvasti muutunud, selgitati talle, et selles maailmas suheldakse telepaatiliselt. Sõnavasted moodustusid tema peas sedamööda, kuidas teised oma mõtteid väljendasid. Siis sai selgeks ka, miks oli minevikuinimene tajunud, et vestlustes on veidrad

pausid – teised ütlesid justkui midagi, aga tema ei kuulnud, mida. Tuli välja, et tema peas polnud neile mõistetele vasteid. Kõik, mida ta kuulis, sellest sai ta aru. Millest aru ei saanud, seda ka ei kuulnud. Seal oli tühjus, auk. Vahel mõtlesin kohtusaalis, et n-ö tavainimene pidi tundma end seal üsna samamoodi.

Selleks et olla veendunud, et juriidiline tekst vastab „inimkeelsele“ teokirjeldusele (aga muidugi mitte ainult selleks), on vaja kohtusaalis kaitsjat. Tegelikult on teda seal siiski aina vähem, sest seadusemuudatuste haaval on järk-järgult vähendatud kaitsja kohustuslikku osa kriminaalmenetluses. See on üks põhjustest, miks kohustus seada sõnu seadustes selgelt on tänagi väga aktuaalne. See on vajalik selleks, et inimene saaks aru, mis temaga toimub. Aga kui arusaadav on arusaadav?

Juba 2000. aastal tõdeti Riigikogu saalis: „Eestikeelsed õigustekstid on viimastel aastatel meie ühiskonnas pidevalt kriitikatules olnud. Nendele heidetakse ette keerulisust, paljusõnalisest, sõnade kasutamist vales tähenduses, väärat lauseehitust, kokkuvõttes – eemaldumist üldkeelest. See on toonud kaasa seaduste väärtõlgendusi, arusaamatusi ja samuti võimu võõrandumist rahvast. Seaduse mõte saab väljenduda üksnes täpses keeles.“

15 Riigikogu liiget pakkusid lahendusena seaduste arusaadavuse tagamise seaduse eelnõu, mille § 1 lõige 1 nägi ette, et seadus loetakse arusaadavaks, kui selle mõttest võib vajaliku süvenemise korral aru saada eesti keelt vabalt valdav vähemalt põhiharidusega inimene, kes ei ole õigusloome, õigusteaduse ega ka selle kitsama eriala spetsialist, mida seadus käsitleb. Eelnõu sisaldas põhimõtet, et arusaamatult sõnastatud seaduseelnõusid Riigikogu menetlusse ei võta. Eelnõu osutus siiski ise nii vaieldavaks, et seadusena seda vastu ei võetud.

Ja eks olegi ideaallahenduse – seadusteksti inimkeelseima sõnastuse otsimine – veidi nagu tühja tuule tallamine. Seda ei saa seada omaette eesmärgiks. Ei tohi unustada, et keel on märgi-kommunikatsiooni mehhanism. Ja märk on alati asendaja. Seetõttu ei saa keel ega ka õigus, mida selle abil sõnastatakse, olla kunagi elu ise. Pealegi on keel elus, ta areneb, ta jookseb eest ära. Peamine on, et õigustekst oleks piisavalt selge. Oluline on, et kõigil oleks lootus mõista, et räägitakse samast asjast, ning et kõik saaksid aru, mida nad peavad tegema ja mida võivad oodata teistelt. See aga ei pruugi alati tähendada ülimalt lihtsustatust. Elu ise pole lihtne ja seda ei ole ka õigus. Ka tavakeeles kasutame mõnikord eufemisme, saades ometi aru, millest räägime. Vanarahvalgi oli komme mitte nimetada kurja õige nimega. Ometi mõisteti, et vanahall, hallvatt, kriimsilm – see on hunt.

Eesmärk pühendada õigustekstid unistuste eesti keelele on seda ulmelisem, mida enam me mõistame Eestist väljastpoolt pärinevate reeglite mõju meie normide kujunemisele. Me elame polüfoonses õigusmaailmas, kus eesti keele reeglitega arvestamisest enam ei piisa. Euroopa Liidu õigusinstrumentide kujunemise käigus on meil – ise protsessis osalejatena – küll võimalik juba õiguse loomise ajal kujutleda, kuidas kehtestatav reegel hakkaks meie keeles välja nägema, aga mitmel teisel puhul see nii ei ole. Me ei ole alati originaalteksti loojate seas.

Hea õppetunni, mis paneb mõtlema tõlke olulisusele ja originaalkeele reeglitele, saab nimelt hiljutisest ja palju diskuteeritud [Euroopa Liidu Kohtu otsusest](#), mille järgi ei tohi EL-i liikmesriigid nõuda sidefirmadelt metaandmete laussäilitamist. Kõnealuse palju vaidlusi tekitanud ja jätkuvalt tekitava otsuse 111. punkti esimene lause kõlab vahetult pärast lahendi teatavaks tegemist avaldatud eestikeelses tõlkes järgmiselt: *Mis puudutab niisuguse meetme piiramist seoses potentsiaalselt puudutatud isikute ringi ja olukordadega, siis liikmesriigi õigusnormid peavad lähtuma objektiivsetest asjaoludest, mis võimaldavad meetme suunata isikute ringile,*

kellega seotud andmetest võib avalduda kas või kaudne seos raskete kuritegudega, või mis võimaldavad ühel või teisel viisil võidelda raske kuritegevusega või ära hoida suurt ohtu avalikule julgeolekule. Pika ja keerulise lause kõigisse nüanssidesse süveneja ei pruugi selle peale tulla, et võtmekoht on ühesainsas väikeses *või*-s. Lause ingliskeelses originaalversioonis paikneb samal kohal sõna *ja*, aga näiteks prantsuse ja saksakeelses tekstis puudub samal kohal sidesõna hoopis, tuues tagajärjeks eestikeelse variandiga samasuguse tähenduse. *Ja* või *või* võib osutada loetelu puhul tähenduslikult määravaks, kuna see markeerib kas tingimuste kumulatiivsust või alternatiivsust. Teisisõnu: tingimused peavad kas esinema koos või piisab vaid ühest neist. Seejuures võiks ju arvata, et prantsuskeelne tekst on määrav, kuid paraku oli kõnealuse asja menetluskeeleks inglise keel ning [Euroopa Kohtu kodukorra](#) artikli 41 kohaselt on nn autentseks tekstiks eeskätt kohtumenetluse keeles koostatud tekst. Furoori tekitanud lahendi eestikeelne tõlge (sarnaselt mitmesse teise Euroopa keelde tehtud tõlkega) mõjub seetõttu rahustavamalt kui ehk peaks, sest võimaldaks justkui valikut kahe tingimuse vahel. Tegelikult aga on soovitud juhtida liikmesriikide tähelepanu siiski kaks korda rangematele nõuetele. Sellised arusaamatused võivad johtuda pelgalt eri võõrkeelte eksitavast süntaksist.

Küsimus Euroopa õiguskeele raskepärasusest – pikkadest, kiilurohketest ja venivate täiendriididega lausetest – on väärt omaette käsitlusi. Kui me satume oma praktikas selliseks kasvanud tihnikusse, siis ei ole meil oma eesti inimeste läbijuhutamisel sellest paraku voli kasutada matšheetet. Me ei saa end võsast otsejones läbi raiuda, vaid peame teisele poole saamiseks piltlikult öeldes läbipõimunud oksad lahti painutama, st neid hoolikalt tõlkima ja tõlgendama. Seda saab tulemuslikult teha vaid siis, kui meie liigutusi juhivad avar mõtlemine, tundlikkus ja ettenägelikkus. Need, kellel on kogemus, kuidas mõnest tihkest võpsikust läbi tungida, teavad, millest räägin. Alati tuleb mõelda sellele, kes tuleb sinu järel, sest üks enda eest ära painutatud ja hooletult lahti lastud oks võib laksata järeltulija pimedaks. Ka keeruliste lausete kallal töötades on võimalik saada kätte lihtne tõde, aga hea oleks, kui see tõde poleks nii valus.

Seaduse rakendajana on mulle lihtsusest, eriti kunstlikust lihtsustatusest olnud siiski olulisem selgus. Et seadusandja tahe oleks teadlikult väljendatud ja arusaadav. Siin peitub sageli inimeste ühetaolise kohtlemise võti. See on spektri teine ots, kust leiame kaalutusõiguse ja määratlemata õigusmõisted. Määratlemata õigusmõiste puhul loobub seadusandja ise detailsete ettekirjutuste andmisest seadustes ja delegeerib normi täpsustamise seaduse rakendajale. Ta kasutab siin isemoodi sõnu – suuri ja ümmargusi. Ümarus on omane ka kaalutusõiguse „ikonograafiale“. Siiski ei tohiks ametnikul, kes peab neist ümmargustest asjadest nurgelise reaalsuse välja tahuma, tekkida tunnet, et ta on otsustamisel üksi jäetud. Just siin on minu jaoks olnud peamurdmist normide sõnastuse üle nii õigusloomeametniku kui õiguse rakendajana. Kas seadusetekstis väljendub seadusandja eesmärk? Mis see on?

Mõtlesin hiljuti selle üle, kui lugesin kriminaalmenetluse seadustikus sisalduvat ametist kõrvaldamise sätet. See näeb ette, et kahtlustatav kõrvaldatakse ametist prokuratuuri taotlusel eeluurimiskohtuniku määruse alusel, kui ta edasi töötades võib jätkuvalt toime panna kuritegusid ja tema edasitöötamine võib kahjustada kriminaalmenetlust. Võrdluseks sobib vahistamise regulatsioon samas seaduses, mis näeb ette, et kahtlustatava võib vahistada prokuratuuri taotlusel ja eeluurimiskohtuniku määruse alusel, kui ta võib kriminaalmenetlusest kõrvale hoiduda või jätkuvalt toime panna kuritegusid ning vahistamine on vältimatult vajalik. Ühel juhul *kõrvaldatakse* ja teisel juhul *võib vahistada*. Kaalutusruum on ja kaalutusruumi ei ole. Tahes-tahmata mõtled lugesdes: kas see erinevus on mingi väga põhjaliku mõtteprotsessi ja teadliku sõnastusotsuse tulemus? Miskipärast on tunne, et ei ole.

Tegelikkuses võib just sellistest momentidest sõltuda rohkem kui tülkast nüansist, et pikad ja koormatud laused on kantseliiti triiki täis. Keeles, mis annab keha õigusele, peaks olema juhuslikkusele väga vähe ruumi. Õigus peaks andma struktuuri, kondikava sellele, kuidas meie riik ja ühiskond toimib. Kindlasti on neid, kes siinkohal tahaksid vaielda, kuid üks võimalus on näha õiguses toimiva ühiskonna luustikku. Luustiku ülesanne on olla toestav ja kindel. Muu võib ju olla kenasti sätitud, aga kui õigus – sh kõik sellele kuju andvad sõnad ja laused – on juhuslik ja läbi kaalumata, on tulemuseks piduriides, aga n.ö vigane pruut. Kes ei mäletaks Vilde Miinat, kelle põhjendus oma lombakuse kohta oli, et mitte üks jalg polnud teisest lühem, vaid teine oli hoopis pikem ...

Nõnda see on, kui luustik pole õigesti paigas. Ja see kõik oleneb sõnadest.